

CELTUL DE TIP TRANSIVĂNEAN ÎN BANAT

Banatul, ca zonă geografică, se încadrează în aliniamentul Mureș-Tisa-Dunăre-ramura vestică a Carpaților Meridionali, delimitată la nord de valea Bistriței, la vest de culoarul Timiș-Cerna și la sud de valea Cernei, ce constituie astfel limita estică a acestei regiuni. Din punct de vedere administrativ, Banatul încorporează județele Timiș, Caraș-Severin și, numai parțial, Arad și Mehedinți¹.

Zăcămintele metalifere complexe (Cu, Au, Ag, Pb) din Munții Aninei, Locvei, Almăjului și Dognecei² permit dezvoltarea metalurgiei bronzului în acest spațiu, fapt ilustrat de altfel de cele 46 de depozite de bronzuri sigure³, cuprinse cronologic de la sfârșitul epocii bronzului până în Ha D, la care mai pot fi adăugate, alături de numeroasele descoperiri izolate, cel puțin alte 4 depozite (Svinița, Iablașița I, Brădișorul de Jos și Buchin), considerate fie nesigure, fie având o încadrare cronologică incertă⁴.

Din cele 46 de depozite, 44 sunt datate în perioada cuprinsă între Bronzul final și Hallstattul timpuriu, respectiv până în Ha B₁, ultimele două faze ale Hallstattului timpuriu nefiind ilustrate prin depozite. Fragmentul de vas cu protome ornitomorfe pe toartă, aflat în colecția Muzeului Banatului din Timișoara, situat la orizontul Stiilfried-Hostomiče, poate fi datat undeva în intervalul Ha B₃-C⁵.

Fără a lua în discuție caracterul acestor depozite, ne limităm la a sublinia că se avansează tot mai mult ideea potrivit căreia aceste depozite ar fi, în cea mai mare parte, depuneri votive efectuate în cadrul unor practici cultice, dacă nu chiar inventare funerare⁶.

În cadrul acestor depozite, una din uneltele de bază și, totodată, una din cele mai reprezentative este toporul cu gaură de înmănușare longitudinală, cunoscut în literatura de specialitate și sub numele de **celt**.

Din punct de vedere tipologic, celturile pot fi împărțite în: celturi de tip transilvănean, celturi cu orificiu concav (cu pisc), alte tipuri de celt⁷.

Originea celtului de tip transilvănean nu este foarte clară, dar se pare că tipul provine din Orient, arhetipul său constituindu-l dălțile cu aripioare ce se suprapun una peste alta. Turnarea în tipare bivalve este, însă, o inovație a meșterilor transilvăneni⁸.

Din cele 155 de localități cunoscute în anul 1966, în care s-au descoperit celturi de tip transilvănean, 122 se află în Transilvania (inclusiv Crișana și Banat), lucru ce l-a îndreptățit pe Mircea Rusu să creadă că aici s-ar fi născut și evoluat, la sfârșitul epocii bronzului, acest tip de topor⁹.

Primul care numește astfel celtul de tip transilvănean, pe baza răspândirii acestuia, este Josef Hampel, la sfârșitul sec. al-XIX-lea¹⁰, urmat mai apoi în 1938 de Marton Roșka¹¹. Prima clasificare a fost elaborată de Mircea Rusu în 1966, acesta deosebind trei variante¹².

În cadrul celor trei variante (A, B și C) au fost deosebite mai multe subvariante. Fără a se cunoaște

¹ M.Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*. "Bibliotheca Thracologica", IV, București, 1993, p.101.

² P.Rogozea, *Aspecte ale Hallstattului timpuriu în Banat*, lucrare de diplomă, Cluj-Napoca, 1980, p.10.

³ M.Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehortefunde in Transilvanien von Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia N.S.*, VII, 1963, p.177-210; M.Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Academici, București, 1977, p.24-25; M.Gumă, *op.cit.*, p.248-263.

⁴ M.Gumă, *op.cit.*, p.258.

⁵ Fl.Gogâltan, *Două vase hallstattiene de bronz în colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara*, în *Banatica*, X, Reșița, 1990, p.92.

⁶ M. Gumă, *op.cit.*, p.262.

⁷ I.Andrițoiu, *Civilizația tracilor din SV Transilvaniei în epoca bronzului*. "Bibliotheca Thracologica", II, București, 1992, p.77.

⁸ M.Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balșa*, în *Sargetia*, IV, 1966, p.33, nota 7.

⁹ *Ibidem*, p.28.

¹⁰ I. Andrițoiu, *op.cit.* p.14, nota 563.

¹¹ M. Petrescu-Dâmbovița, *op.cit.*, p.27.

¹² M. Rusu, *op.cit.*, p.17-32.

deocamdată prototipul transilvănean din care au derivat aceste variante, apariția lor bruscă trebuie explicată prin prisma progreselor tehnice realizate. Variantele reprezintă inovații ale meșterilor din diferite ateliere, în căutarea tipului cel mai practic și mai util, explicându-se astfel reducerea greutateii și zveltețea sporită a variantelor A_{4,5}, B_{4,5} și C_{1,5}¹³.

Din punct de vedere cronologic, variantele A_{1,3} și B_{1,3} intră în seria Uriu-Domănești, iar variantele A_{4,5} și B_{4,5}, mai zvelte și mai ușoare, în seria Cincu-Suseni¹⁴. Celturile din varianta C au ca prototip pe cele din varianta A. Ele evoluează într-atât încât variantele C_{3,5} devin independente. Celturile din varianta C₃ prezintă uneori sub arcadă o gaură ovală sau circulară, probabil pentru cuiul de fixare, iar pe fața opusă, la mai multe exemplare, se păstrează o alveolare în formă de sâmbure de migdală, fără vreun rol practic, ci doar în scop ornamental. Această variantă a fost denumită de Ion Nestor și Mircea Petrescu-Dâmbovița "varianta răsăriteană a celtului de tip transilvănean", spre a o deosebi de celturile răsăritene propriu-zis, mult mai mici și care au imediat sub arcadă una sau două găuri mici, pentru fixarea lemnului în gaura de înmănușare¹⁵.

Variantele C_{3,5} vor forma, la rândul lor, variantele C_{6,10}, care, prin formă, ornamentație și alte trăsături, suferă modificări tehnice de amănunt, dăinuind din Ha A₁ până în Ha B₂, lucru ce denotă că această formă de celt devine cea mai practică pentru câteva sute de ani, nesuferind modificări notabile, în afara dimensiunilor¹⁶.

În Banat sunt semnalate celturi începând din secolul al XIX-lea¹⁷, iar în 1903 Bódog Milleker, într-un repertoriu al descoperirilor de obiecte din metal, amintește 128 de celturi, dintre care 73 sunt semnalate pe actualul teritoriu românesc¹⁸. De-a lungul anilor numărul acestora a sporit, trecând peste cifra de 170 de exemplare.

Pe baza exemplarelor publicate, lucrarea își propune să facă o clasificare tipologică, insistând mai ales asupra tipului transilvănean.

Depozite de bronzuri aparținând seriei Uriu-Domănești¹⁹ - Reinecke Bz D - sunt aproape inexistente în Banat, cu excepția celui de la Zăgujeni (jud. Caraș-Severin)²⁰; celelalte două, unul descoperit la Deta (jud. Timiș) și celălalt la Cornuțel (jud. Caraș-Severin), comportând unele discuții privind încadrarea cronologică. Astfel, datarea depozitului de la Deta oscilează între seriile Uriu-Domănești (Bz D) și Cincu-Suseni (Ha A₁)²¹, iar cel de la Cornuțel, datat de Mircea Petrescu-Dâmbovița în Bz D²², este reluat în discuție de Marian Gumă și plasat în Ha A₁, sau cel puțin îngropat în această perioadă²³. Acestor 3 depozite, în parte discutabile din punctul de vedere al încadrării cronologice, li se adaugă o serie de descoperiri izolate, care pe baza analogiilor se datează în Bz D-Ha A²⁴.

Absența depozitelor de bronzuri în Banat în etapa Reinecke Bz D poate fi explicată parțial dacă acceptăm ideea potrivit căreia, în funcție de posibilitățile economice locale și de resursele naturale, în unele zone se dezvoltă cu preponderență metalurgia (aria culturii Wietenberg III), iar în altele agricultura²⁵.

¹³ *Ibidem*, p.27 și urm.

¹⁴ *Ibidem*, p.25 și urm.

¹⁵ *Ibidem*, p.26 și urm.

¹⁶ *Ibidem*, p.27.

¹⁷ B.Milleker, *A nagy-zsámi (verseczvidéki) bronzlelet*, în *TRE*, VIII, 1882, p.172-174; *Idem*, *Ujabb délmagyarországi östelepek*, în *TRE*, IX, 1893, p.167-180.

¹⁸ B.Milleker, *Délmagyarországi bronzkori fémleletei*, în *TRE*, XIX, 1903, p.22-63.

¹⁹ M.Petrescu-Dâmbovița, *op.cit.* p.29, nota 89: pentru denumirea acestei serii, autorul considerând că nu este închisă (Domănești), propune denumirea de Uriu-Domănești, însă, pentru a nu crea confuzii, îl folosește pe primul.

²⁰ M. Gumă, *op.cit.* p.258.

²¹ *Ibidem*, p.252.

²² M.Petrescu-Dâmbovița, *op.cit.*, p.55.

²³ M. Gumă, *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului*, în *Symposia Thracologica*, IX, București, 1992, p.27.

²⁴ M.Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, "Bibliotheca

²⁵ M. Petrescu-Dâmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Ed. Junimea, Iași, 1978, p.78.

O altă explicație ar fi evoluția pașnică a culturilor Crucești-Belegiș și Zuto Brdo-Gârla Mare²⁶. Mormintele de la Felnac (jud. Arad), cu piese de bronz tipice culturii tumulare, încadrate cronologic între Bz B₂ și Bz D²⁷, ar pleda, în concepția unor cercetători, în favoarea penetrării culturii tumulare începând din Bz C₁ (1400 î.e.n.) și chiar pentru influențe culturale reciproce între Hügelgräberkultur și Crucești-Belegiș²⁸.

Cu excepția celtului de la Anina, semnalat în mai multe rânduri în literatura de specialitate²⁹ și datat Bz D-Ha A³⁰, nu au fost găsite până acum alte exemplare datate sigur în Reinecke Bz D.

Pe baza răspândirii depozitelor de bronzuri aparținând seriei Cincu-Suseni (Ha A₁) s-au conturat 5 mari grupări teritoriale de depozite de bronzuri, una dintre ele fiind în Banat³¹.

Până acum, în cele 29 de depozite descoperite în 23 de localități din Banat, se găsesc 97 de celturi, din care 60 de exemplare sunt publicate. Pe baza acestora și a unui exemplar inedit, descoperit recent la Jupa³², se poate stabili că 31 de celturi sunt de tip transilvănean, predominând variantele B₄₋₅ și în general varianta C a acestui tip. Mai sunt semnalate 17 celturi central-dunărene, 1 celt ciocan și 1 celt cu aripioare, în cazul a 13 celturi nefiind posibilă o încadrare tipologică sigură, din cauza stării lor de conservare. În aceeași situație se află și cele două celturi descoperite la Orșova și la Drencova (I), cu o încadrare cronologică nu tocmai sigură³³.

Ascunderea depozitelor în Ha A₁- în afara ipotezei unor depuneri votive - s-ar putea datora prezenței unui posibil pericol ce determină marile așezări fortificate de la Sântana, Cornești, Frumușeni, Drencova, precum și necropolele plane de incinerare Crucești - faza a II-a și Gai-Arad să-și înceteze existența. Acest pericol se pare că l-a constituit penetrarea grupului Lăpuș-Gava³⁴, fără a exclude însă și ipoteza unei migrații a populației ca urmare a unei calamități naturale, ca seceta, de exemplu.

În Ha A₂, cele 4 depozite descoperite în Banat, aparținând seriei Jupalnic-Turia, reliefează clar un aflux de elemente central-dunărene. Astfel, din cele 22 de celturi, 20 sunt de tip central-dunărean și doar un singur exemplar - cel de la Jupalnic - este de tip transilvănean, varianta C₆³⁵. Alături de acestea menționăm existența unui celt-ciocan. Această diferență statistică marchează marile prefaceri ce premerg apariției ceramicii canelate și a celei imprimată.

În Ha B₁, considerată ca fiind inexistentă, (cu excepția depozitelor de la Giurgiova și Arad II³⁶), seria Moigrad-Tăuteu (sec. al-X-lea î.Hr.) este evidențiată prin descoperirea altor 3 depozite, toate încadrate cronologic în Ha B₁: Sichevita I³⁷, Timișoara II³⁸ și Liborajdea³⁹. În cadrul acestor depozite sunt semnalate 29 de celturi, din care 5 sunt de tip transilvănean, încadrându-se în varianta C (C₁-1 ex.; C₇-1 ex.; C₈-3 ex.).

Din punct de vedere cultural, seria Moigrad-Tăuteu se sincronizează cu grupul Gava-Mediaș⁴⁰,

²⁶ S.Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, Ed. Academiei, București, 1978, p.187.

²⁷ C.Kacsó, *Descoperirile din epoca bronzului de la Felnac - Contribuții la cunoașterea culturii tumulare în Banat*, în *Symposia Thracologica*, IX, București, 1992, p.97-98.

²⁸ B.Brukner, B.Jovanović, N.Tasić, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974, p.461 și urm.

²⁹ R.Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic până în sec.V î.Hr.*, I, în *Banatica*, II, Reșița, 1973, p.385; L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, I, Ed. Facla, Timișoara, 1979, p.117; M.Gumă, *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului*, în *Symposia Thracologica*, IX, București, 1992, p.27; Idem, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, "Bibliotheca Thracologica", IV, București, 1993, p.250.

³⁰ *Ibidem*, p.250.

³¹ M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Academiei, București, 1977, p.23.

³² Cel oferit spre publicare, cu amabilitate, de către arheologul Petru Rogozea, căruiu ținem să-i mulțumim și pe această cale.

³³ M.Gumă, *op.cit.*, p.288, 293.

³⁴ M. Petrescu-Dâmbovița, *op.cit.*, p.24.

³⁵ *Ibidem*, p.123, Pl.291/2.

³⁶ *Ibidem*, p.125, 130.

³⁷ Gh.Lazarovici, *Gornea.Preistorie*, "Caiete Banatica", V, Seria arheologie, Reșița, 1977, p.95.

³⁸ M.Gumă, *op.cit.*, p.296.

³⁹ M.Gumă, I.Dragomir, *Un depozit de bronzuri din prima epocă a fierului descoperit la Liborajdea (com.Sichevita, jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, VII, Reșița, 1985, p.108, 121.

⁴⁰ M. Petrescu-Dâmbovița, *op.cit.*, p.31.

de care este legat și posibilul depozit votiv de la Liborajdea, terminându-se odată cu penetrarea comunităților de tip Gornea-Kalakača (Bosut a III-a), ce provoacă sfârșitul așezărilor de tip Mediaș⁴¹.

Din punct de vedere statistic celturile indică, ca și depozitele de bronzuri, o scădere vizibilă în fazele Ha A₂ și Ha B₁, în comparație cu numărul ridicat de celturi din Ha A₁, acest lucru explicându-se fie prin prisma progreselor făcute în metalurgia fierului-fapt ilustrat de pumnalul de bronz cu miez de fier de la Tirol, acul cu cap discoidal și sabia forjată din fier meteoric (probabil) din Banat, considerate ca aparținând comunităților cu ceramică neagră canelată de tip Gava-Mediaș⁴² - fie ca o expresie a stabilității etno-culturale mai accentuate în comparație cu fazele Reinecke Bz D și Ha A₁ 2⁴³.

Celtul de tip transilvănean, expresie a creației meșterilor transilvăneni, va sta la baza celturilor din fier de mai târziu, care se vor turna în Slovacia⁴⁴.

ALEXANDRU SZENTMIKLOSI,
Universitatea Timișoara

⁴¹ M. Gumă, *op.cit.*, p.203.

⁴² *Ibidem.* p.264.

⁴³ M. Gumă, I. Dragomir, *op.cit.*, p.108,121.

⁴⁴ B.Wauzek, *Celturile hallstattiene de fier și antecedentele lor în civilizația "cîmpurilor de urne"*, în *Apulum*, XVI. Alba-Iulia, 1989, p.103-120.